

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka

NASLIJEDE

Fik Meijer

Carevi ne umiru u postelji

Od Cezara do Romula Augustula

44. g. pr. Kr. – 476. g. posl. Kr.

Naslov izvornika

KEIZERS STERVEN NIET IN BED

Van Caesar tot Romulus Augustulus

44 v. Chr.-476 n. Chr.

Copyright © 2001 by Fik Meijer, Amsterdam,
Athenaeum – Polak & Van Genneep

© za hrvatsko izdanje:

TIM press, Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14;

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-7177-70-6

Ilustracija na koricama: Smrt Cezara/Jean-Léon Gérôme

Fik Meijer

Carevi ne umiru u postelji

Od Cezara do Romula Augustula
44. g. pr. Kr. – 476. g. posl. Kr.

S nizozemskog prevela
Snježana Cimić

Stručna redakтура
Hrvoje Gračanin

Zagreb, 2013.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Zahvaljujemo *Dutch Foundation for Literature*
na potpori u objavljivanju ove knjige.

Sadržaj

Uvod	9
<i>Julijevsko-kladijevski carevi</i>	21
Cezar	21
August	25
Tiberije	32
Gaj	35
Kladije	39
Neron	42
<i>Godina četiriju careva</i>	47
Galba	47
Oton	50
Vitelije	52
<i>Flavijevski carevi</i>	55
Vespazijan	55
Tit	58
Domicijan	61
<i>Antoninski carevi</i>	65
Nerva	65
Trajan	66
Hadrijan	69
Antonin Pio	73
Lucije Ver	75
Marko Aurelije	77
Komod	79
<i>Afrički i sirijski carevi</i>	83
Pertinaks	83

Didije Julijan	85
Septimije Sever	88
Geta	91
Karakala	93
Makrin	95
Heliogabal	96
Aleksandar Sever	99

<i>Vojnički carevi</i>	103
Gordijan I.	105
Gordijan II.	105
Maksimian Tračanin	107
Pupijen	108
Balbin	108
Gordijan III.	109
Filip Arabljanin	110
Decije	112
Trebonijan Gal	114
Emilijan	115
Valerijan	115
Galijen	117
Klaudije Gotski	119
Kvintil	120
Aurelijan	121
Tacit	123
Florijan	124
Prob	125
Kar	127
Numerijan	128
Karin	129

<i>Dioklecijan i tetrarhija</i>	131
Konstancije I.	134
Sever	135
Maksimijan	136
Galerije	137

Dioklecijan	138
<i>Konstantin i borba za vlast</i>	141
Maksencije	141
Maksimian Daja	143
Licinije	145
Konstantin I.	147
<i>Konstantinska dinastija</i>	151
Konstantin II.	151
Konstant	152
Vetranion	153
Magnencije	153
Konstancije II.	155
Julijan	157
<i>Kasno četvrto stoljeće</i>	161
Jovijan	161
Valentinijan I.	162
Valent	164
Gracijan	166
Magno Maksim	168
Valentinijan II.	169
Eugenije	170
Teodozije I.	171
<i>Podijeljeno Carstvo</i>	173
Arkadije	173
Honorije	174
Teodozije II.	178
Valentinijan III.	180
Petronije Maksim	182
Eparhije Avit	183
Marcijan	184
Majorijan	185
Libije Sever	187

Prokopije Antemije	188
Anicije Olibrije	189
Lav I.	190
Lav II.	190
Glicerije	191
Nepot	192
Romul Augustul	193
<i>Kraj antičkoga doba</i>	195
Bibliografija	197
Popis ilustracija	200
Kazalo	201
O autoru	213

Uvod

Povijest Rimskog Carstva službeno započinje 27. g. pr. Kr., no povijest Rima seže puno dalje, u 753. godinu pr. Kr. Prema legendi, te su godine blizanci Romul i Rem utemeljili malo naselje na lijevoj obali Tibera. Idućih sedam stoljeća Rim je iz maloga grada-države u središnjoj Italiji izrastao u središte golemoga carstva. Taj je rast započeo nedugo nakon njegova osnutka. U doba Kraljevstva (753. – 509. g. pr. Kr.) mala se zajednica uz Tiber razvila u pravi grad, koji je prerastao u političko, gospodarsko i kulturno središte regije. Na urbanizaciju Rima zacijelo je poticajno djelovala dugotrajna vladavina etrurijskih kraljeva. Zahvaljujući njima isušena je i popločena ravnica između Kapitolja na zapadu, Palatina na jugu i Kvirinala na sjeveru. Tako je nastao *Forum Romanum*, političko središte Rima.

Godine 509. pr. Kr. rimski su aristokrati svrgnuli zadnjega kralja, Etrušćanina Tarkvinija Oholog, te je započelo razdoblje Rimske Republike. Taj se državni oblik održao gotovo pet stoljeća. Vlast je bila u rukama Senata, upravljačkog vijeća u kojem je zasjedalo tristo do šesto članova najuglednijih obitelji. Oni su određivali politiku koju su potom provodili magistrati iz njihovih redova, uključujući i dva konzula koji su, kao najviši javni dužnosnici, birani svake godine. Svi su građani mogli glasovati na dvije skupštine – *comitia tributa* (tribuske skupštine) i *comitia centuriata* (centurijske skupštine). Te su se skupštine znatno razlikovale u smislu demokratskog određenja. Na prvoj se glasovalo po okruzima (tribusima). Glas svakoga građanina, bogatog ili siromašnog, imao je jednaku težinu. Tu su se birali niži magistrati: edili (zaduženi za javne radove) i kvestori (vršili su nadzor nad financijama). No ta skupština nije bila baš posve neovisna, jer su na izbornu ponašanje puka često utjecale pokroviteljski ustrojene

veze s elitom te senatorska zastrašivanja. U *comitia centuriata* građani su bili podijeljeni u pet imovinskih razreda. Imućniji su građani bili u prvom razredu koji je donosio većinu glasova. Na taj je način biranje pretora (odgovornih za pravosudnu djelatnost i ovlaštenih za vođenje vojske) i konzula (koji su obnašali opću građansku i vojnu vlast) bilo u rukama dobrostojećih građana. Siromašno rimsko stanovništvo, koje je bilo u premoćnoj većini, u ovoj skupštini nije imalo nikakva značaja.

Rimljani su za vrijeme Republike postojano širili svoju vlast. U petom i četvrtom stoljeću imali su pune ruke posla s osvajanjem Italije, što su dovršili oko 270. g. pr. Kr. Potom su usmjerili pozornost na zemlje u sredozemnom području i osvojili ih jednu po jednu. Kartażani i vlastodršci u grčko-helenističkom svijetu ubrzo su shvatili da su Rimljani nezaustavljivi. Potkraj prvog stoljeća pr. Kr. Sredozemno se more s pravom moglo zvati *mare nostrum* (naše more). No Rimljanima ni to nije bilo dovoljno te su zaratili s Germanima u srednjoj i zapadnoj Europi. I oni su morali na vlastitoj koži osjetiti da su rimske legije, dugoročnije gledano, nepobjedive.

Ta velika osvajanja dovela su do određenih promjena u mentalitetu elite. Solidarnost među senatorima, na kojoj se Rim uzdignuo, ustupila je mjesto individualizmu. Konzuli koji su postigli dojmjljive vojne uspjehe iskazivali su sve veću samovolju, žudeći za što većom vlasti. Nije teško pogoditi kamo je to vodilo. Razbuktala su se unutarnja suparništva, prerastajući u borbu za vlast koja je u prvom stoljeću pr. Kr. završila nasiljem. Sula i Marije, Pompej i Cezar, Antonije i Oktavijan, imali su vodeću ulogu u građanskom ratu propadajuće Republike. Nakon što je Cezar kao „diktator na neodređeno vrijeme“ utro put samovlašću, Oktavijan je zadao završni udarac Republici kada se 27. g. pr. Kr. svečano proglasio *princepsom*, prvakom države. S njime počinje principat koji se najčešće označava kao carsko doba.

U svjetskoj povijesti nije bilo puno vladara koji su imali veću moć i koji su vladali prostranijim područjem od rimskih careva. U prva dva stoljeća novog doba njihova se vlast prostirala od Britanije na zapadu do Eufrata na istoku te Sahare na jugu i

Rajne i Dunava na sjeveru. Nametali su poreze i odlučivali o životu i smrti. Moć većine careva počivala je na čvrstim temeljima – raspolagali su neizmjernim bogatstvom, mogli su računati na potporu vojske i stalno su bili okruženi velikim skupinama ulizica koji su udovoljavali svakoj njihovoj želji. Utjecajne osobe koje bi se osmjelile proturječiti im ili poduzeti nešto protiv njih, stavljale bi život na kocku. Narod više nije bio važan. Narodne skupštine više se nisu održavale, a glas puka mogao se čuti još samo tijekom igara u cirku ili gladijatorskih predstava kada bi klicali caru ili bi ga zasipali pogrđama.

Koliko god carevi bili moćni, stalno se postavljalo pitanje dokle mogu ići. Kad god bi donosili po Senat nepovoljne odluke, mogli su očekivati žestoko protivljenje. Naime formalno su i dalje vladali u dogovoru s tim drevnim savjetodavnim tijelom. Carevi su morali poštovati to partnerstvo, premda je svima bilo jasno da su gomilanjem dužnosti stekli gotovo neograničenu vlast. Znali su da bi bilo opasno otvoreno isključiti Senat iz igre i time očito okrenuti leđa tradiciji. Ne bi bilo neobično da senatori caru daju do znanja kako mu vlast doista jest velika, ali ne i neograničena, te da njegove formalne ovlasti nigdje nisu službeno zabilježene. Kritizirali su careve koji su sebi, po njihovu mišljenju, previše dopuštali. Kritike bi s vremenom uglavnom splasnule, no katkada bi car osjećao da je bolje da pripazi što radi.

Car bi se našao u stvarnoj opasnosti tek kada bi ne samo Senat, nego i carska tjelesna straža (njegova osobna straža), vojska i rimsko stanovništvo počeli izražavati svoje nezadovoljstvo. U tom bi mu slučaju sudbina bila zapečaćena. No to ne bi značilo i povratak mira. Umjesto da zbiju redove i složno krenu u potragu za novim carem, zainteresirane bi strane u prvi plan gurnule svoje pretendente na prijestolje. Slijedio bi građanski rat, a stabilnosti ne bi bilo ni traga. Prošlo bi neko vrijeme prije no što bi neki car opet čvrsto zasjeo u sedlo.

Što bi situacija u Carstvu bila gora, to bi položaj najmoćnijeg čovjeka u njemu bio ranjiviji. U prva dva stoljeća carskog doba većina je careva godinama vladala i na koncu mirno preminula,

izuzev njih nekoliko koji su se previše oslanjali na same sebe. Opasna situacija nastala je tek nakon Neronove smrti, 69. godine. Tada su tri cara zaredom umrla nasilnom smrću. U trećem stoljeću Rimsko Carstvo više nije bilo ni sjena onoga Carstva kakvo je bilo u prva dva stoljeća. Suradnja između Senata i cara ustupila je mjesto anarhiji i individualizmu. Carevi više nisu nužno potjecali iz Senata, nego su to najviše dužnosničko mjesto počeli osvajati vojnici iz provincija koji bi stekli status vojnog zapovjednika. Sve dok su uživali potporu vojske, vlast im je bila zajamčena, no sve su teže mogli udovoljavati rastućim zahtjevima vojske na granicama Carstva. Carevi i protucarevi izmjenjivali su se ubrzanim tempom. Svaki je car bio u gotovo stalnoj životnoj opasnosti, čak i prije no što bi se posve ustoličio na prijestolju. Unatoč tomu nije nedostajalo pretendenta na prijestolje. Stalno su istupali novi kandidati, nadajući se da će uspjeti u onome u čemu njegovi prethodnici nisu uspijevali – preživjeti na toj dužnosti. No u trećem stoljeću gotovo nitko od njih nije bio te sreće. Od dvadeset jednog službenog cara i brojnih protukandidata, koji su u burnom razdoblju između 235. i 284. godine vjerovali da imaju vlast u rukama, samo je jedan umro prirodnom smrću. Ostali nisu nimalo lijepo skončali. Jedne su ubili neprijateljski vojnici ili netko iz njihova neposrednog okružja, dok drugi u očaju nisu vidjeli drugog izlaza nego da si sami oduzmu život.

Potkraj trećeg i početkom četvrtog stoljeća Dioklecijan i Konstantin uspjeli su preokrenuti udes, no Carstvo više nikada nije doseglo stabilnost koju je imalo u prva dva stoljeća, a carevi su stalno strepili za svoj život. U drugoj polovici četvrtog stoljeća započela je konačna propast. Taj su proces ubrzavali financijski manjkovi do kojih je došlo zbog pada proizvodnje i rasta unutarnjih napetosti. Možda bi već i ti čimbenici doveli do propasti, no ubrzanju toga procesa pridonijela je nepredviđena opasnost od napada barbara, za koju vlast nije imala rješenje. Propadanje se u nekim regijama odvijalo brže nego u drugima, a na Zapadu je bilo puno dramatičnije nego na Istoku. Carevi su to morali platiti vlastitom smrću.

Nakon što je Teodozije 395. podijelio Rimsko Carstvo, razlike između Istoka i Zapada postale su očite. Zapad se raspadao i središnja rimska vlast je 476. ustupila mjesto germanskim državama. Na Istoku su carevi raspolagali dobro napunjenom riznicom koja im je omogućavala da otkupninom odvrate napade Huna i germanskih naroda te da prikupe veliku vojsku plaćenika. Na taj su način uspijevali obraniti Konstantinopol i područje oko njega pa je Istočno Rimsko Carstvo opstalo kao Bizantsko Carstvo sve do 1453. godine kada su Turci Osmanlije pod vodstvom Mehmeda Osvajača silom osvojili prijestolnicu Konstantinopol (Bizantij).

Ova knjiga govori o posljednjim danima života svih rimskih careva. O tome smo prilično dobro informirani zahvaljujući povjesničarima iz antičkoga doba. Njihovoj pozornosti nisu umaknuli ni posljednji dani onih careva koji bijahu na vlasti tek nekoliko tjedana. Možemo pročitati kako su se neki carevi hrabro suočili sa smrću, pomireni s prolaznošću života i pokazujući se u najboljem svjetlu u svojim posljednjim trenucima. No bilo je i onih koji nisu uspijevali prihvatiti neumitnost vlastita kraja. Naprosto su odbijali povjerovati da je njihova smrt izravna posljedica njihove katastrofalne vladavine. Našavši se oči u oči sa svojim ubojicama preklinjali bi za milost, skrivali se ili bi puzali u naručje svoje dominantne majke.

Premda razdoblje Rimskog Carstva službeno počinje 27. g. pr. Kr. Oktavijanom Augustom, moja priča kreće od ubojstva Julija Cezara 44. g. pr. Kr. On je, kao doživotni diktator, postavio temelje Carstva. Završavam godinom 476., odnosno Romulom Augustulom, zapadnorimskim carem kojeg je svrgnuo germanski vojskovođa Odoakar. Na Istoku su i nakon 476. vladali carevi, no na njih se ovdje ne osvrćem jer više nije bila riječ o Rimskom Carstvu s Rimom i Italijom kao središtem.

Smatrao sam kako je nužno da za svakoga cara prvo navedem nekoliko najvažnijih podataka iz privatnog i javnog života, kako bi se odrazila izvjesna povezanost između njihova života i smrti. Moje se izvješće o smrti careva temelji uglavnom na izvorima, uz potpurnu ulogu literature. Nisam želio navoditi doslovne prijevode

tih tekstova, nego sam ih odlučio prepričati vlastitim riječima. Najvažniji razlog tomu jest da, premda su razni pisci opisali smrt većine careva, ni izbliza to nisu učinili na isti način. To mi je omogućavalo da izaberem najvjerojatniju inačicu, dopunjujući je pojedinostima koje spominju drugi pisci. Za čitatelja koji bi želio pročitati što točno o smrti careva piše u izvorima, uz poglavlje o svakome caru navodim i najvažnije tekstove.

U knjizi sam nastojao prikazati careve točnim redoslijedom. Za prva dva stoljeća to nije bilo teško, jer su vladali jedan nakon drugoga. Smrt jednoga cara oslobodila bi mjesto drugome. Od trećeg stoljeća to nije bilo tako lako, jer je bilo godina kada je na vlasti istodobno bilo više careva. S obzirom na to da ova knjiga govori prvenstveno o životnome kraju careva, odlučio sam za kriterij poretka uzeti datum njihove smrti. Kada je neki car nakon svojega svrgnuća još neko vrijeme živio u anonimnosti, kao običan građanin, za datum njegova „kraja“ označio sam onaj kada je morao sići s vlasti. Iznimku sam učinio kod Dioklecijana, koji je svojevoljno sišao s vlasti 305., ali mu se ime i dalje redovito pojavljivalo u političkim krugovima, sve do njegove smrti 311. ili 312. godine.

Kako bi tekst bio što čitkiji, odustao sam od navođenja svih imena careva, odlučivši se za ono ime pod kojim je svaki od njih postao poznat. Stoga ne govorim o Neronu Klaudiju Cezaru Augustu Germaniku ili o Marku Opeliju Makrinu, nego jednostavno o Neronu ili Makrinu. Dvojno sam ime rabio samo ako je neki car na taj način ušao u povijest, kao primjerice Marko Aurelije ili Septimije Sever. Za točne datume razdoblja vladavina, kao i za datume smrti, oslonio sam se na: Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle, Grundzüge einer Römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1990. (2. izdanje, 1996., pretisak 2004.).

Izvori

Izvori koji su nam dostupni vrlo su neujednačeni. O životnome kraju nekih careva iz prvog stoljeća mogla bi se ispričati cijela

priča. No o smrti nekoliko careva iz kasnoantičkog doba teško je napisati osvrt, jer podaci često ne prelaze jedan redak, u kojem se tek spominje da je dotični car preminuo ili je smaknut. Srećom, smrt većine careva opisuju različiti pisci, tako da se kombinacijom površnih osvrtâ ipak može sastaviti nešto detaljnija slika njihovih posljednjih dana.

U vezi s carevima iz prvog stoljeća možemo se osloniti na nekoliko pisaca koji su potanko opisali njihov život. Na prvom je mjestu Svetonije (oko 70. – oko 125.). Posvećen spisateljskom radu stvorio je opsežan opus, od kojeg su najpoznatiji njegovi životopisi careva, u kojima opisuje živote prvih dvanaest careva, od diktatora Cezara do Domicijana. On kratkim i sažetim stilom, lišenim uljepšavanja, prikazuje njihov život, izgled, osobine, politiku i veze, ukratko, sve ono što, prema antičkim mjerilima, životopis čini zanimljivim štivom, primjenjujući pritom ustaljeni način rada. Tekst je dijelio na cjeline, prema srodnim temama, kako bi ih potom pomno obradio. U njegovu pripovijedanju ne nedostaje sočnih pojedinosti, a ne libi se ni navođenja naklapanja i skandala. Posebnu pozornost pridaje posljednjim danima života careva i pritom uspješno stvara ozračje u kojem se njihova smrt povezuje sa životom kakav su vodili.

Za nekoliko careva iz prvog stoljeća na raspolaganju su nam i Tacitovi zapisi. Taj, prema mnogima, najveći povjesničar iz razdoblja klasične starine živio je od oko 56. do oko 117. godine, a u svojim *Analima* i *Historijama* pruža nam mračnu sliku Rimskog Carstva. On nimalo ne skriva odbojnost koju osjeća prema carskom ustroju. Vrlo je pomno radio, oslanjajući se na arhive Senata, memoare i priče očevidaca. Na žalost, dio onoga što je napisao nije ostao sačuvan, tako da je usporedba njegove inačice sa Svetonijevom manjkava. No sačuvani opisi smrti careva svjedoče o njegovu dubokom psihološkom uvidu.

Naposljetku, za prvo stoljeće možemo se osloniti i na Diona Kasija (oko 160. – 230.). Taj je grčki pisac napisao povijest Rima u osamdeset knjiga, od osnutka Grada do 229. godine odnosno vladavine Aleksandra Severa. On iznosi brojne činjenice, no ne pristupa im dovoljno kritično. Događaje koji su se mogli odviti